

Bulletin Tijdschrift

ALLIANCE NUMISMATIQUE EUROPÉENNE
EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

VOL. XVI (1966) N° 11

EXPOSITION NUMISMATIQUE A HUY

A l'occasion des fêtes du 900e anniversaire des chartes de liberté concédées par l'évêque de Liège Théoduin à la ville et à la collégiale de Huy, une exposition philatélique et numismatique s'est tenue à Huy, les 26-28 août 1966.

L'exposition était organisée par le Cercle philatélique *L'Épaulette*, de Huy, qui eut l'aimable pensée d'y associer le Cercle numismatique liégeois en la personne de MM. Monjoie père et fils.

Ces derniers, pressentis au début du mois d'août, réussirent à surmonter tous les obstacles et les difficultés imprévues; le peu de temps disponible et les vacances ne purent les empêcher de grouper quelques amateurs pour présenter une série importante de monnaies de la principauté de Liège, du royaume de Belgique, du Congo, des Pays-Bas et du Grand Duché de Luxembourg.

Le moyen âge était exclusivement représenté jusqu'au xive siècle par des monnaies frappées à Huy et à Statte, depuis Charles le Chauve jusqu'à Adolphe de la Marck.

Les circonstances n'ont pas permis d'atteindre en temps utile tous les membres de l'Alliance numismatique européenne; néanmoins l'exposition a reçu plusieurs centaines de visiteurs attirés soit par les oblitérations spéciales, soit par le voisinage de la grande exposition organisée du 1 juillet au 30 septembre par les Archives générales du Royaume. A celle-ci, les numismates ont eu le rare privilège de pouvoir examiner le sou d'or unique de Huy du monétaire LAN-DIGISILUS et quelques pièces rares prêtées par la Bibliothèque nationale de Paris ou le Musée Curtius de Liège.

Une notice sur les monnaies frappées à Huy était à la disposition des visiteurs ; elle est illustrée par le denier frappé à Huy vers 1066 par Théoduin et conservé à la Bibliothèque royale à Bruxelles. Il en reste des exemplaires disponibles au prix de 10 F, port compris à verser au C.C.P. 772.46, E. Monjoie à Huy.

Au cours de son allocution inaugurale, M. le Bourgmestre de Huy fit ressortir tout l'intérêt de semblables expositions ; dans les réponses, des remerciements furent adressés à la Province de Liège et à la Ville de Huy qui avaient soutenu les organisateurs.

10-9-1966.

H. FRÈRE

KENNISMAKING MET DE MEROVINGISCHE NUMISMATIEK

In de maand augustus 1965 bij graafwerken te Borsbeek bij Antwerpen, voor het plaatsen van zware betonnen steunpalen, werden brandgraven met asurnen gevonden. De twee betrokken werklieden, beiden lid van de Heemkundige Kring Berthout van Hallaar bij Heist-op-den-Berg, deden daarmee de vondst van hun leven. Niet dat deze vondst zo opvallend was : wat zwarte aarde uit de grafput waarin een urne aan scherven gedrukt bij een verblijf van meer dan twintig eeuwen in de grond. Voor anderen zou deze vondst zeer weinig betekend hebben ; de vinders zorgden ervoor dat ze niet verloren ging. Zorgvuldig werden alle scherven verzameld en de lijkpotten of asurnen werden gerestaureerd.

De werklieden-speurders zochten daarna op de vrije zaterdagen verder. Er werden verscheidene graven, waarin een urn met bijgiffen, ontdekt. Het waren een schaal of kleine potjes in de vorm van een theetas met oor (ja, deze ons zo vertrouwde vorm is meer dan 20 eeuwen oud!).

Behoorden deze vondsten tot de IJzertijd? Deze protohistorische periode, ook Latène genaamd, wordt in drie perioden ingedeeld. Uitspraak is er nog niet zodat de vondsten wel eens tot het Laat-Latène zouden kunnen behoren. Deze tijden beginnen na de Bronstijd $\pm$ 500 vóór onze tijdrekening.

De bouwplaats lag in een bebouwde kom. In aangrenzend terrein zou wel eens evenveel kunnen gevonden worden.

Het oog viel op een grote aangrenzende boomgaard. Om te graven diende de toelating van de eigenaar gevraagd — dat liep niet van een leien dakje. De zoekers kregen dan toch toelating tot zoeken voor één zaterdagnamiddag. Bij de aldaar verrichte graafwerken werd vastgesteld dat het Latène-kerkhof, naar het zuiden toe, in latere tijden nog herbruikt werd, nl. in de merovingische tijden (430-750 van onze tijdrekening).

Men vond inderdaad merovingische graven — dit zijn in het algemeen geen brandgraven. De Merovingers verbrandden hun doden niet ; ze werden meestal in houten kisten ter aarde besteld. Het zijn dus skeletgraven. Op deze nieuwe begraafplaats werden scherven gevonden van het vernielde Latène-kerkhof.

In de zandige grond, op een diepte van een halve tot één meter onder het bovengrondpeil van heden, vond men bij nauwkeurig graven sporen van een betrekkelijk grote kist : 2 m lang, 1 m breed en een halve m hoog. Al begroeven de Merovingers hun doden, in onze bodem van scherp zand blijft zeer weinig van het geraamte bewaard. De doden werden gekleed gekist en begraven met een deel van hun persoonlijk bezit. Zo wordt in deze graven weergevonden : klein huisgerief, bikonische kookpotjes, een glazen drinkkommetje, weefsels, gespen, fibula, kam, veerschaartje, ring en halssnoer of resten ervan ; de mannen met schild en wapens, waarvan ook resten werden teruggevonden : scramasaks, pijl- en lanspunt, bijl.

Één rijk vrouwengraf werd gevonden. Bij het opgraven ging zeker wel één en ander verloren ; toch was de oogst onverwacht groot : een grote ring, fibula, een glazen drinkschaaltje, kamresten en die van weefsels, halssnoer en een goudstukje. Vooral met dit laatste wist niemand raad. Hoe oud was het wel? Erop stond aan de ene kant een kruis waarrond letters ; aan de andere een hoofd, waarrond een tekst. Niemand vond er een oplossing, een datering voor.

Toen ik een paar dagen nadien de plaats der opgravingen bezocht, had één van de zoekers mij de bezitter van het stuk aangewezen met : « Die zal er wel wat meer van weten ». Zo kwam de eigenaar van het goudstukje naar mij toe, nam mij ter zijde en ging met mij naar het uiteinde van het terrein. Daar haalde hij uit zijn ouderwetse geldbeugel een saamgevoegen papiertje te voorschijn, waaruit het kleine geldstukje te voorschijn kwam. Ik wist van de woordenwisseling betreffende de identificatie. Ik zei hem toen : « Wel m'en beste ge kunt gerust zijn : het is een gouden merovingische triens — zonder enige twijfel ». — Ik kende de visu dat munttype uit de boeken en de literatuur. Ik had het goudstuk een te korte wijle in mijn hand gehad om er iets meer te kunnen over zeggen. Later werd mij een doordrukje met de tekst bezorgd. Met het weinige, dat ik aan documentatie bezit, kon ik het muntje aan Dorestad of Duurstede bij Nijmegen toewijzen (1).

Zo hebben wij een goede gelegenheid vandaag enkele bijzonderheden mede te delen over de Merovingers en hun numismatiek.

Gaan wij dan even terug tot de historische verhalen, die wij in onze kinderjaren te horen kregen : niet alleen in Rome, het hart van

(1) Van deze archeologische vondsten verscheen nog geen verslag.

het Romeins Imperium en in Italië, doch ook in onze, door de Romeinen bezette gewesten, geraakte het Romeinse rijk meer en meer in verval. Van in de vierde eeuw verzwakte hun invloed zienderogen, ook in het toenmalige muntwezen vinden wij niet alleen de sporen, maar een ware dekadentie.

Wij weten ook, dat de Franken, de Saalfranken, uit het oosten, in onze gewesten infiltreerden. Zij vestigden zich eerst in Taxandria, het noorden van onze Kempen. Zij zullen heel België bezetten en in heel Frankrijk doordringen. Wij weten uit onze schoolboekjes dat Meroveus (448) hun eerste vorst was. Ook Childeric I (458) en de bestgekende Clovis I (481) zitten nog wel met enkele bijzonderheden in ons geheugen. Met de laatste gaan wij naar het einde van de 5^e eeuw. Deze Frankische of Merovingische periode zal doorlopen tot het midden van de 7e eeuw en gevolgd worden door de Karolingse nl. door Karel de Grote en zijn stamhuis (2).

Van de merovingische periode is nog weinig met zekerheid gekend. Charles Dupriez gaf in 1927 een geïllustreerd pamflet uit: « Monnaies et Médailles du 7e siècle av. J. C. jusqu'à nos jours » 16 blz. groot en te Brussel verschenen. Op blz. 6 lezen wij: Vous vous intéressez à une période historique — par exemple mérovingienne, si ténébreuse et qui nous a laissé si peu d'écrits. Étudiez les monnaies, qui vous donneront plusieurs milliers de noms de localités et de personnes ». — Wat wij voor U omzetten: U stelt mogelijk belang in één of andere periode uit onze geschiedenis bvb. de Merovingische — een duistere tijd — die ons zeer weinig schriften (documenten) heeft nagelaten. Bestudeer de munten uit die tijd en zij zullen U inlichten over duizenden namen van woonplaatsen en personen (vorsten en muntmeesters).

Weet hierbij, dat er in onze provincie, tot nog toe zeer weinig merovingisch gevonden is. Vier jaren geleden werd te Gobbendonk een merovingisch grafveld volledig opgegraven. De plaats, als grafveld, was sinds lang gekend en ... deels geplunderd d.i. van zijn waarden beroofd. Toch werd de plaats wetenschappelijk volledig opgegraven, en de resultaten gepubliceerd (3).

De toestand is zo, dat wij moeten bekennen, dat wij erg weinig weten over onze streken en zijn bewoners in die oudtijds Frankische periode en sinds enkele jaren gekend als Merovingische.

(2) U ziet het verband tussen: Franken, Frank, Rijk der Franken en Frankische periode, en, Meroveus, Merovingers en Merovingische periode.

(3) Zie: *Het merovingisch kerkhof (grafveld) van Grabbendonk*. Uitgave van de Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek. Deze publikatie is N° 7 en 8 van hun tijdschrift, jaargang 1964 van Hades.

Hier enkele bijzonderheden: in onze streken leefden, op houten hoeven, met stroo gedekt, de vrije mannen. Naast hen bestond er een aristocratie, die over slaven beschikte; het waren hun knechten. De Heren hadden onder hen cijns- of belastingsplichtingen; het waren hun leifeigenen of laten.

Tenslotte waren er ook de machthebbers of het openbaar bestuur van hoog tot laag. De merovingische dorpen kenden wel een kern, doch de woningen — de Salische hoeven — lagen erg verspreid.

Door de invoering van het Kristendom, maakte slavernij plaats voor lijfeigenschap, en er kwam een veralgemening van het domaniaal systeem. In de sociale keten waren het vooral de ambtenaars, die de schakel vormden van waaruit machtmisbruik gemaakt werd.

Vanaf de zevende eeuw rezen tallen kanten kleine en grote kloosters uit de grond (in ons land minstens 25). Het waren i. z. Ierse en Angelsaksische zendelingen, die in onze gouwen het kristendom verspreidden. Kerkelijke bezittingen, geschonken door goedgezinde goeden en rijken, waren in het Walenland talrijker dan in het Vlaamse.

Een voor ons — numismaten — kapitale vraag: HOE STOND HET MET HET GELDWEZEN IN DIE TIJDEN?

De muntgeschiedenis van onze gewesten begint met de Kelten en gaat over in de Romeinse periode. Romeinse geldstukken blijven, lang nadat het Romeinse rijk was ineengestort, overal in omloop als courante munt.

Er duiken weldra ook nieuwe typen op, die hun oorsprong vinden in het oosten. Zo zullen de Goten, de Wisigoten, de Sueven, Boergonden en Franken de gouden munten van het Byzantijnse rijk nabootsen.

Byzantië kende de gouden stuiver — de bekende sou d'or of solidus — met daarbij de semis of halve gouden stuiver en de kleine gouden triens of 1/3 gouden stuiver.

In West-Europa was Teobert, koning van Austrasië, de eerste om de gouden solidus, de klassieke munt van Byzantië, na te bootsen. In minder dan vijftig jaren waren deze stukken verspreid over heel West-Europa.

In het ons zeer bekende Gallië waren het vooral de goudstukken van Anastasius en van Justinianus, die het proto-type vormden van de eigen lokale merovingische munt: het hoofd meest naar rechts doch dan vervormd weergegeven.

De merovingische munten onderscheiden zich van de anderen door de grote verscheidenheid van typen en het kleine aantal dat een naam van een vorst draagt.

Het grootste aantal van deze muntjes vertoont op de voorzijde slechts een plaatsnaam. Het betreft doorgaans een zeer primitieve

benaming van een lokaliteit, dikwijls van weinig aanzien en betekenis. Heel veel van deze benamingen konden, ondanks de vorderingen in de taalstudie, tot op heden niet ontcijferd worden.

De keerzijde draagt doorgaans de naam van de munter of muntmeester. Er zijn zowat 5.000 muntmeesters en ongeveer 800 muntwerkhuizen uit de merovingische periode gekend (4).

De redenen daarvoor zijn te vinden in de zeer bijzondere organisatie van het muntwezen in die dagen en in de vorm van het merovingisch belastingstelsel.

Een muntmeester vergezelde de belastingontvanger op diens dienstreis. Deze reizende muntmeesters en hun werkzaamheden in tal van afgelegen plaatsen, zijn mede de oorzaak van de veelvuldigheid van typen en varianten in de merovingische numismatiek.

Hoe gingen die staatsbedienden in die dagen te werk?

De belastingontvanger was een afgevaardigde van het Paleis en behoorde tot het bijzondere officie van de fiskus. Hij was vergezeld van een goudsmid (de muntmeester) en van knechten en toog naar het hem toegewezen landsdeel en ontving daar de belasting in natura d.i. in edel metaal: goud en zilver. Werd nu het mee te dragen metaal te zwaar, zo werd in een of andere lokaliteit gepleisterd. Daar richtte zich de muntmeester in, graveerde de matrijzen, smolt metaal, vervaardigde flenzen en sloeg munt met de naam van de plaats waar ze zich bevonden en waar de werkzaamheden gebeurden. Het aangemunte geld ging dadelijk naar het landsbestuur.

Deze feiten betroffen dus het platteland, want grote plaatsen hadden bestendig een eigen muntwerkplaats. Zo: Duurstede (Nijmegen), Maastricht, Hoei, Namen, Dinant, Trier, Doornik; e.a. om maar in de buurt te blijven. Aldaar werd in opdracht van de koning ook voor partikulieren gemunt.

Heel wat toelatingen werden gegeven aan kerken en kloosters om eveneens te munten. Vinden wij op een stuk RACIO, dan betreft het zulke instelling. RACIO DOMINI duidt op een domaniale plaats. Soms vinden wij ook RACIO FISCO. Ook het Paleis sloeg munt onder eigen naam: IN PALATIO FIT (fit van fecit = gemaakt of vervaardigd).

Er is een zeer grote variatie in de namen zowel als in de afkortingen (5).

Wij meldden U reeds dat de merovingische handschriften zeer zeldzaam zijn. Tot op heden werd nog geen tekst gevonden, die ons bevestigt, dat de koning het muntrecht bezat.

(4) Dr. BAERTEN, *Het geld vroeger en nu*. N° 165 van de reeks: Vlaamse pocket, blz. 42, Hasselt 1965.

(5) Zie: J. ADRIEN BLANCHET, *Numismatique du Moyen-Age*, deel I, blzn. 43 tot 99.

Verlenen wij een ogenblik onze aandacht aan de merovingische gouden triens of triënten. Teoretisch weegt zulk goudstuk slechts 1,244 g of het derde van een gouden stuiver. Er weze opgemerkt, dat zowel doormeter als gewicht nogal variëren. De uitersten van grootte hebben wij U reeds meegedeeld; het gewicht schommelt tussen 0,830 en 3,100 g.

Hier een kleine tabel met gemiddeld gewicht van de triens in enkele muntplaatsen (6):

MUNTPLAATS	AANTAL	GEWOGEN STUKKEN	GEMIDDELD GEWICHT
Triecto (Maastricht)	19		1,249 g
Choae (Hoei)	14		1,244 g
Deonante (Dinant)	3		1,190 g
Namuco (Namen)	7		1,231 g
Friesland	9		1,361 g
Dorestat (Duurstede)	11		1,227 g
Kon. Dagobert	7		1,225 g
Frankrijk	20		1,201 g
gemiddeld gewicht van	90	stukken	1,221 g (7).

De lokale muntmeesters waren in officiële dienst en hun naam op de keerzijde van de munten was de beste waarborg voor hun werk. Hun waarborg was zo stevig als die van de notarissen op onze dagen; deze stellen namens de koning akten op en verleiden ze.

Het weze niet ongepast 'n klein woordje te zeggen over één der meest befaamde muntmeesters uit de merovingische periode: Sint Elooi of Sint Eligius. In laatste instantie was hij muntmeester aan de munt van Parijs onder koning Dagobert I (628).

Hier enkele teksten op zijn munten:

LEODOSO ELIGIO MONETARIO	PARISIUS ELIGIUS MONETA
PARISIS FI ELEGIUS MON	PARISIS F ELIGIUS MUN
PARISIUS CIVI ELICIOUS MUN	PARISIUS ELEGIUS MONE

Teoretisch bestonden de merovingische muntreeksen uit: solidus, semis en triens voor de gouden munten. Zeer zeldzaam is de bronzen «pasmunt». De gouden stuiver en de halve zijn ook zeldzaam.

M. B. Fillon liet ons uit de tweede helft van vorige eeuw een studie na over de evolutie van de typen der merovingische triens.

Hier de korte samenvatting:

500-560: zuivere nabootsingen van goudstukken van Anastasius en Justinianus.

(6) Zie: N° 13 uit onze bibliografische lijst aan het einde van onze bijdrage: A. DE BELFORT.

(7) Wat het goudgehalte betreft, zie de voetnota in ons tijdschrift 1966 blz. 33.

- 560-600 : nabootsingen van vorige reeksen — op de keerzijde een Victorie — doch variërend (het is een algemeen verschijnsel — deze reeksen degenereren meer en meer).
Verder : nabootsingen van keizer Mauritus — die een vlug aanvaard type werden.
Daarna munten met het Kristusmonogram.
Er ontstaan lokale typen — het reliëf is goed.
- 600-650 : Onder koning Dagobert I vinden wij een hoofd afgebeeld in vooraanzicht met lange platte haren (een nabootsing van de zegels). Haast alle munten dragen een kruisvormig monogram.
Varianten ontstaan : ankerkruis, verhoogd kruis, kruis met gespleten einden, enz.
- 650-700 : Het ankerkruis overheerst — de afbeelding op de voorzijde degenerereert — ze vertonen meestal een bedekt hoofd.
- 700-750 : Het ankerkruis vervormt — op de voorzijde i. p. v. een hoofd een monogram — de muntflenzen worden groter en dunner.
Deze vorm zal door Pepijn de Korte aangewend worden voor de aanmaak van zilveren denieren.

Frankische vorsten waarvan men munten heeft weergevonden :

Childebert I - 511	Dagobert I - 628	Clovis III - 693
Clotarius I - 511	Clovis II - 638	Childebert II - 694
Clotarius II - 584	Childeric II - 671	Dagobert II - 711

MEROVINGISCHE NUMISMATIEK

Geraadpleegde werken en verdere bibliografie voor zoekers en belangstellenden :

1. AMÉCOURT, Vicomte de Ponton d', *Essai sur la numismatique mérovingienne comparée à la géographie de Grégoire de Tours*. Paris 1864.
2. ID., *Bibliographie générale des monnaies mérovingiennes* in *Annales de la Société Numismatique*. Paris 1866.
3. ID., *Excursion numismatique dans la Bourgogne du VIIe siècle*. in : *Ann. d. l. Soc. Num.* Paris 1866.
4. ID., *Recherches sur les monnaies mérovingiennes de Châlon-sur-Saône*. in : *Ann. d. l. Soc. Num.*, t. III, blz. 86. Paris 1868-1872.
5. ID., *Recherches sur l'origine et la filiation des types des premières monnaies carlovingiennes*. In : *Ann. d. l. Soc. Num.*, t. III, blz. 306. Paris 1868-1872.
6. ID., *Monnaies mérovingiennes de Châlon-sur-Saône*. Paris 1874.
7. ID., *Recherches sur les monnaies mérovingiennes du Cénommanicum*. Mamers 1883.
8. ID., in samenwerking met M. E. MORÉ DE PRÉVIOLA, *Monnaies mérovingiennes du Gévauda*. In : *Inn. d. l. Soc. Num.* Paris 1883.

9. BABELON, Jean, *Les monnaies racontent l'histoire*. Over de merovingische munten blz. 116-121. Paris 1863.
10. BAERTEN, Dr. J., *Het geld vroeger en nu*. Over de merovingische munten blz. 41-43 en 91. Hasselt 1965.
11. BARTHÉLÉMY, A. DE, *Numismatique mérovingienne — Rectifications*. In : *Revue Numismatique*, blz. 401. Paris 1864.
12. ID., *Liste des noms des lieux inscrits sur les monnaies mérovingiennes*. 60 blz. Paris 1865.
13. BELFORT, A. DE, *Description générale des monnaies mérovingiennes — par ordre alphabétique des ateliers — publiée d'après les notes manuscrites de M. le Vicomte de Ponton d'Amécourt*. 5 delen, samen 2175 blzn. alle typen en variëteiten afgebeeld. Paris 1892.
14. BERGHAUS, Peter, *Das Münzwesen — over de Merovingische periode*. In : *Katalog der Tentoonstelling: Karl der Grosse*, blz. 149-156. Aken 1965.
15. ID., *Ostfriesische Münzfunde: Kreis Leer, Ost-Friesland*. In : *Katalog in N° 14* vermeld.
16. BLANCHET, J. Adrien : *Numismatique du Moyen-Age et Moderne* (in de reeks : *Encyclopédie Roret*), 2 delen + 2 atlasen. In deel I : *Époque mérovingienne*, blz. 27-100. Atlas II bevat op de eerste twee dubbelplaten de afbeeldingen van voor- en keerzijde van 196 merovingische munten. Paris 1890. Ongeveer 2000 vermeldingen van muntteksten zijn vermeld op de blzn. 42-100.
17. BOELES, P. C. J. A., *Merovingische munten van het type Dronryp, en de vondst van Nietap* (provincie Drente, zijde 28 goudstukken). In : *Gedenkboek: A. E. Van Giffen*, blz. 369-383 ; *Een kwarteeuw Oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland*. Meppel 1949.
18. BOHL, J. J., *Die Trierische Münzen chronologisch geordnet und beschrieben*. (midden 19e eeuw).
19. BORDEAUX, Paul, *Monnaies françaises*. In deel I : *Gauloises, mérovingiennes, carlovingiennes et capétiennes*. (samen 794 munten). Paris 1926.
20. BOUTEREAU, Cl., *Recherches curieuses des monnaies de France*. Paris 1866.
21. CARTIER, E., *Lettres sur l'histoire monétaire de France*. In : *Revue Numismatique*, jaargangen 1836-1851. Paris 1836-1850.
22. Centraal Museum te Utrecht. *Catalogus van het Historisch Museum der Stad Utrecht*. Blz. 290-291. Nrs. 1762 t. e. m. 1765 (munten van Dorestat). Utrecht 1928.
23. CHJJS, VAN DER, *De Munten der Frankische Vorsten*. Merovingische munten blz. 84, plaat VIII-IX, Nrs. 2-30. 's Gravenhage 1859.

24. ID., *De Munten der Frankische en Duitsch-Nederlandsche Vorsten*. Haarlem 1866.
25. CONBROUSE, Guill., *Monétaires des rois mérovingiens*. Recueil de 920 monnaies en 62 planches avec explications. Paris 1843.
26. CUYPERS, *Une monnaie mérovingienne frappée à Anvers*. In : *Revue Belge de Numismatique*, 2e série, deel III blz. 353, met afbeelding. Bruxelles.
27. DANNENBERG, Herman, *Münzkunde*. Merovingische munten : plaat VI. Nrs. 42-43-44. Leipzig 1893.
28. DELOCHE, Max, *Description des monnaies mérovingiennes du Limousin*. In : *Revue Numismatique*, 1857-1862. Paris 1862.
29. Artikelen over Merovingische munten in : *Bulletin de la Société Archéologique de Corrèze depuis 1880*.
30. ID., Verscheidene artikelen als n° 29. In : *Revue Numismatique* vanaf 1883. Paris.
31. DUPRIEZ, Charles, *Monnaies et Médailles du VIIe siècle avant J. C. jusqu'à nos jours*. Pamflet, 16 blz. met korte tekst over de Merovingers. Bruxelles 1927.
32. ID., Verkoopkatalog, n° 104bis. Bruxelles 1912.
33. ID., Verkoopkatalog, n° 120f van 23/24 oct. Bruxelles 1934.
34. ENGEL, A. en R. SERRURE, *Répertoire des sources imprimées de la numismatique française*.
35. FILLON, B., *Over de evolutie van de merovingische munten*. In : *Revue Numismatique*, blz. 314-345. Paris 1845.
36. ID., *Considérations historiques et artistiques sur les monnaies de France*. Fontenay-Vendée 1850.
37. ID., *Lettres à M. Ch. Dugat-Matifeux*. Paris 1855.
38. FREY, A. R., *Dictionary of numismatic names*, Blz. 207, 246-247. New-York 1947.
39. GELDER, Dr. H. VAN, *Merovingische triënten*. In : *De Nederlandse Munten*, Antwerpen-Utrecht 1965. blz. 11-13, 181, 192-193 en 201.
40. GENTILHOMME, P. LE, *Mélanges de numismatique mérovingienne*. 156 blz. 6 platen. Paris 1940.
41. ID., *Aperçu sur le monnayage des peuples barbares*. Overdruk uit : *Revue Numismatique*. blz. 21-37. Paris 1940.
42. GUÉRARD, B., *Polyptique de l'Abbé Irmion*. Deel I : *Prologomènes* Hoofdstuk IV, blz. 109-158. Paris 1848.
43. GUILÉMOT, fils aîné *Catalogue des légendes des monnaies mérovingiennes*. La Rochelle 1845.
44. JANSSENS, zie Lafaurie.
45. Kataloog : Tentoonstelling, *Karl der Grosse*, Aachen 1965. Blz. 149-156 : *Das Münzwesen*, door Peter BERGHAUS. Blz. 157-159 : *Merovingische Münzen* door ID. Blz. 160 : *Merovingische Münzschatzfunde*, door Peter BERGHAUS (waarvan 4 uit Nederland).
46. Kataloog : *Verkoop Hotel Druot*, V, 1959. Paris 1959. Nrs 780-799. Merovingische munten, alle afgebeeld.
47. KROHA, Tyll, *Münzen sammeln*, merovingische munten blz. 50. Braunschweig 1962.
48. LAFAURIE, J., *Le trésor d'Escharen*. In : *Revue Numismatique*. Paris 1959-1960.
49. LAFAURIE, B. ; JANSSEN en A. N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, *Le trésor de Wiewerd* (Nederland). In : *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*. Blz. 78-105. Leiden 1961.
50. LENORMANT, Ch., *Lettres à M. de Saulcy sur les plus anciens monuments de la série mérovingienne*. In : *Revue Numismatique*. Paris 1848-1854.
51. LENORMANT, Fr., *Monnaies et Médailles*. Merovingische periode blz. 206-212 (tekst en illustratie). Parijs z. j.
52. LOË, Baron Alfred de, *Notions d'archéologie préhistorique belgo-romaine et franque*. Uitgave Touringclub de Belgique. Bruxelles z. j. (± 1930).
53. LONGPÉRIER, Adrien de, *Notice des monnaies françaises composant la collection de M. J. Rousseau*. Paris 1848.
54. PÉTIGNY, F. J. DE, *Étude sur l'histoire, les lois et les institutions de l'époque mérovingienne*. Paris 1842-1845.
55. PIRENNE, Henri, *Geschiedenis van België*. Vier zware delen, rijk geïllustreerd, uit iedere historische periode ook munten afgebeeld. Merovingische munten en periode blz. 30-34. Brussel 1926.
56. PRÉVIOLA, M. E. MORE DE, zie : Vicomte Ponton d'Amécourt.
57. PROU, M., *Tiers du sou d'or mérovingien de Tridiriacum*. In : *Revue Numismatique*, plaat XIII. Paris 1886.
58. ID., *Catalogue des monnaies mérovingiennes d'Autun*. In : *Revue Numismatique*. Paris 1888-1889.
59. In *Les monnaies mérovingiennes : Catalogue des monnaies de la Bibliothèque Nationale*, 630 platen, 36 platen. Belgique blz. 219-223 en 251-271. Paris 1892.
60. ID., en BOUGENOT, G., *Deniers (triens?) mérovingiens de la trouvaille de Bois*. In : *Revue Numismatique*, blz. 303, n° 210, pl. XIII Paris 1907.
61. ROBERT, P. Ch., *Considérations sur la monnaie de l'époque romane et description de quelques triens mérovingiennes*. Metz 1851.
62. ID., *Monnaies mérovingiennes de la collection de feu M. Renault*. Metz 1851.
63. ID., *Études numismatiques sur une partie du Nord-Est de la France*. Metz 1852.
64. ID., *Numismatique de la province du Languedoc*. Toulouse 1876-1880.
65. ID., *Tiers du sou d'or de Marsal, de Vic, de Novéant et de Naix*. In : *Mélanges Numismatiques*, Deel III, blz. 282. 1852.

66. SAULCY, L. S. CAIGNARD DE, *Monnaies mérovingiennes*. In : *Revue Numismatique*, blz. 90-98. Paris 1836.
67. SOETBEER, Dr. Ad., *Ueber die Münz- und Gewichtsverhältnisse unter den Merovingern und Karolingern — sowie über den Ursprung und die Verbreitung des Mark-gewichts*. 18 blz. 1858.
68. WENGER, O. P., *Kleine Münzkunde*. Merovingische munten bl. 66-67. Uit de reeks Hallwag. Serie n° 74. Bern-Stuttgart 1963.
69. Nog een rijke inlichtingsbron : *Revue Numismatique*. Paris. De jaargangen 1916-1956 werden geëxcerpeerd en naar onderwerpen in een boek vastgelegd. Wat de merovingische numismatiek aangaat vinden wij volgende hoofdstukken :
- a — Les monnaies pré-mérovingiennes.
 b — Le monnayage mérovingien.
 c — Styles régionaux.
 d — Abandon de la frappe d'or.
 e — Rôle de l'église dans le monnayage mérovingien.
 f — Trouvailles.
 g — Circulation monétaire dans la Gaule mérovingienne.
 h — Les monétaires mérovingiens.
 i — Sigles des monnaies.
 j — Monnaies mérovingiennes du Rhin moyen.
 k — Groupe du Nord-Est de la Gaule.
 l — Groupe de Huy.
 m — Triens à la légende RACIO BASILICA et au nom du monétaire BAUDOLENUS, trouvées à Luc-sur-Mer.
70. Nog auteurs over merovingische numismatiek. Het betreft meestal bijdragen in tijdschriften of gedenkschriften. Auteurs in bovenstaande lijst vermeld, worden niet meer vermeld :

Le Blanc	de la Fontenelle	Max-Werly
Bouteroue	Gervais	Piot.
Chaudruc de Crazanne	de Gource	Quicherat
D'Angreville	Hermand	de Reichel
Le père Daniël	Heilz	Senckler
Dancoine	Hucher	de la Sizeranne
Renier Chalon	Eloy Joanneau	Vallier
de Chastenier	Lecointre-Dupont	Adrien de Valois
Duchalals	Lelewel	Voillemier
Duhamel	Emile Mabilie	Voisin
René Fage	Mader	

Onze verzamelde gegevens werden aangevuld en vervolledigd in het Munt- en Penningkabinet te Brussel. Wij danken recht harte-lijk allen, die ons aldaar bereidwillig hielpen.

Borgerhout-Antwerpen Maart 1966.

PITTOORS P. F. J.

LES MONNAIES RUSSES

Les régions et les villes qui constituent l'U.R.S.S. actuelle ont commencé à frapper monnaie assez tôt, probablement peu après l'utilisation de la monnaie en Grèce. Des villes coloniales grecques ont émis des monnaies, par exemple, les villes de Panticapée en

Crimée, la ville de Chersonèse, et la ville d'Olbia se trouvant à l'estuaire du *Boristhène* (Dniepr).

Les monnaies d'Olbia furent cependant influencées au IIe siècle avant notre ère par les Scythes, ceux-ci inscrivant le nom de leurs rois sur ces pièces. Les Scythes ont frappé des « *drachmes* » d'argent dont la plus célèbre est sans doute celle de SKILUROS, et ils ont également frappé quelques rares statères d'or.

Il est probable que pendant une époque mal déterminée (d'env. 500 à env. 1000 et même plus tard, les monnaies byzantines aient circulé presque uniquement, dans la Russie occidentale. Pour rappel, les monnaies byzantines se présentent comme suit : en or, l'unité est le solidus (ou sou) avec ses divisions : semissis (1/2 solidus), tremissis (ou triens = 1/3 solidus).

En ARGENT, la siliqua et ses divisions.

Ainsi que plusieurs monnaies de bronze de différents diamètres.

Il est probable que la 1re tentative de monnayage indépendant se situe aux environs du Xe siècle (vers 980), d'abord à l'inspiration de BYZANCE (ville de KIEV), c'est d'ailleurs à ce moment que l'Est connut une crise d'argent et que l'on y retrouve des monnaies occidentales.

Cependant, on considère que la monnaie proprement russe n'a pas existé avant la fin du XIVe siècle. Du XIIIe au XIVe siècle ont en cours de petits lingots d'argent appelés roubles. Les 1ers kopeks portaient à l'envers l'effigie d'un cavalier (csar) et au revers des caractères (piécettes ovales en argent).

A partir du XVe siècle apparaissent les premières monnaies à l'imitation des types occidentaux ; mais on utilise toujours des thalers contremarqués (éphimki). Au XVIIe siècle apparaît avec Pierre Ier le Grand, le rouble russe du type thaler.

Ainsi se crée le monnayage moderne, d'abord monnaies des csars puis monnaies soviétiques. Il serait vain de citer toutes les monnaies ayant circulé, car la Russie se signale par un grand nombre de types monétaires différents, dans beaucoup de métaux (dont le platine).

En voici néanmoins quelques unes :

EN CUIVRE : du 1/4 de kopeck, jusqu'à la pièce de 10 kopecks (1/4, 1/2, 1, 2, 3, 5, 10).

EN ARGENT : du 5 kopecks au Rouble (5, 10, 15, 20, 25, 50 kopecks, 1 rouble et 1 1/2 rouble pour la Pologne (10 Zlotych).

EN OR : du 1/2 rouble au 37 1/2 roubles (1/2, 1, 2, 2,5, 3, 5, 7 1/2, 10, 15, 25, 37 1/2 roubles + le ducat et ses multiples ainsi que les monnaies d'or « primitives » ; grivna et ses multiples.

EN PLATINE : 3, 6, 12 roubles. Ceci pour l'Empire.

Pour l'U.R.S.S. ; le système diffère un peu :

OR : uniquement le 10 roubles (= Tchernovetz) 1923.

ARGENT : 10, 15, 20, 50 kopecks, 1 rouble (jusqu'en 1931).

Après 1931, toutes les monnaies sont soit en nickel soit en aluminium-bronze.

YVES PIERLO

LE PREMIER TYPE COURANT AMÉRICAIN

Il s'agit de la pièce dite « Fugio cent » ; celle-ci est considérée généralement comme la première monnaie autorisée officiellement aux U.S.A. quoique cette pièce ne soit pas issue d'une Monnaie d'État. Nous pouvons lire dans le *Journal du Congrès* du samedi 21 avril 1787 qu'un contrat a été passé avec la maison James Javis de New Haven (Connecticut) pour convertir 300 tonnes de cuivre en pièces d'un cent. La description en est ensuite donnée ; au droit, treize cercles entrelacés formant un couronne autour d'un cercle central. Sur celui-ci une inscription : UNITED STATES et dans son centre : WE ARE ONE. Au revers, un cadran solaire surmonté d'un soleil rayonnant ; le tout accosté de FUGIO-1787. En exergue : MIND YOUR BUSINESS.

Ces légendes que nous ne retrouverons plus sur le monnayage ultérieur des États-Unis sont attribuées à Benjamin Franklin.

Tous les coins sont dus au ciseau du graveur américain Abel Buell de New Haven. Cet artiste réalisa plusieurs coins légèrement différents ce qui fait que nous connaissons actuellement de nombreuses variétés de cette pièce. La plus répandue est celle où, au droit, les mots UNITED STATES sont inversés pour devenir STATES UNITED. Les autres variantes se reconnaissent dans les rayons du soleil, la ponctuation et les différences de grandeur des lettres.

L'opinion que cette pièce aurait été frappée dans divers autres « ateliers » entre autres à New York et à Rupert (Vermont) a été émise mais rien ne semble confirmer cette hypothèse.

Il est certain que le cuivre qui a été fourni venait de surplus de l'armée et tout porte à croire qu'il s'agit des cercles des tonnelets de poudre à canon, envoyés par la France et qui furent récupérés pour un usage monétaire.

En 1958 un garçonnet de 14 ans a retrouvé à New Haven 3 paires des coins originaux de ces pièces. Celles-ci ont servi à faire des refractions en or, en argent, en cuivre et en laiton.

R. S. YEOMAN

Avec l'autorisation du *Whitman Numismatic Journal*

Traduit et adapté par Jean DE MEY

**Enkele onbekende jaartallen van halve dukatons
en halve patagons van Filips IV (1621-1665)
en Karel II (1665-1700)**

En muntvondst die twintig jaar geleden gedaan werd in het zuiden van West-Vlaanderen, kwam onlangs in handen van verzamelaars.

Het is spijtig dat vóór de verspreiding geen inventaris opgemaakt werd. Het grootste deel van de 184 zilverstukken bestond immers uit halve dukatons van Albrecht en Isabella, Filips IV en Karel II, waarvan talrijke jaartallen onbekend waren.

Nadat de fraaiste en de zeldzaamste exemplaren er reeds uit waren, konden uit de ongeveer 120 overblijvende stukken, de hieronder vermelde jaartallen die niet voorkomen in Van Gelder en Hoc aangekend worden :

FILIPS IV

328-1b	Antwerpen	Halve dukaton 1642 en 1655
328-3b	Brussel	Halve dukaton 1651 over 1650
328-6b	Brugge	Halve dukaton 1655
329-9b	Doornik	Halve dukaton 1638
330-3	Brussel	Halve patagon 1625 - 1630 - en 1659
330-6	Brugge	Halve patagon 1650 en 1651
330-9	Doornik	Halve patagon 1661

KAREL II

349-2a	Brussel	Halve dukaton 1668
351-2	Brussel	Halve patagon 1675
351-4a	Brugge	Halve patagon 1670

Het ware te wensen dat de verzamelaars die in het bezit kwamen o. m. van de zeldzame stukken uit de munthuizen van Maastricht, Atrecht en Dôle, zich de moeite zouden getroosten het werk van van Gelder en Hoc te raadplegen en de ontbrekende jaartallen in het maandblad bekend te maken.

VAN DER CAMMEN

* * *

**Quelques millésimes inédits de demi-ducatoons
et demi-patagons de Philippe IV (1621-1665)
et Charles II (1665-1700)**

Une découverte de monnaie faite il y a vingt ans dans le sud de la Flandre Occidentale, arriva récemment dans les mains de collectionneurs.

Il est regrettable de devoir constater qu'aucun inventaire n'a été fait avant la dispersion. La plus grande partie des 184 pièces d'argent se composait notamment de demi-ducatoons d'Albert et Isabelle, Philippe IV et Charles II, dont de nombreux millésimes étaient inconnus.

Après que les pièces les plus belles et les plus remarquables eurent été dispersées, on pouvait encore noter parmi les ± 120 pièces qui restaient des millésimes qui ne sont pas répertoriés dans van Gelder et Hoc.

PHILIPPE IV

328-1b	Anvers	Demi-ducaton 1642 et 1655
328-3b	Bruxelles	Demi-ducaton 1651 par 1650
328-6b	Bruges	Demi-ducaton 1655
329-9b	Tournai	Demi ducaton 1638
330-3	Bruxelles	Demi patagon 1625 - 1630 - 1659
330-6	Bruges	Demi patagon 1650 et 1651
330-9	Tournai	Demi patagon 1661

CHARLES II

349-2a	Bruxelles	Demi ducaton 1668
351-2	Bruxelles	Demi ducaton 1675
351-4a	Bruges	Demi ducaton 1670

Il serait souhaitable que les collectionneurs qui entrèrent en possession de pièces rares, entre autres des ateliers de Monnaies de Maastricht, Arras et Dôle se donnent la peine de consulter l'ouvrage de van Gelder et Hoc et de faire publier les millésimes inconnus dans la revue mensuelle.

VAN DER CAMMEN

ÉCHOS DU MONDE NUMISMATIQUE

AMÉRIQUE LATINE :

Monsieur Robert P. Harris, l'auteur de « A Guide Book of Modern European Coins » vient de publier un second ouvrage de la même eau « A Guide Book of Modern Latin American Coins ».

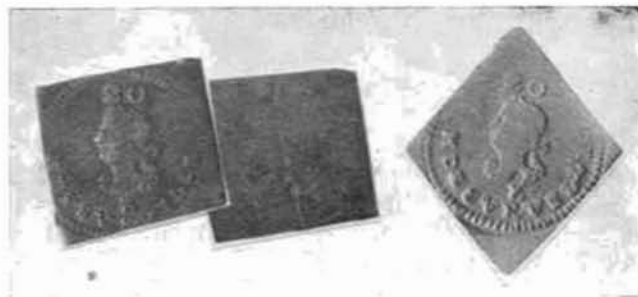
CATALOGUE DES MONNAIES ÉMISES PAR LES PROVINCES MÉRIDIIONALES RÉVOLTÉES CONTRE LEURS SOUVERAINS LÉGITIMES (+ monnaies de siège) XXX

Siège de Tournai 1709

Historique : Après un hiver meurtrier et une horrible famine qui accablèrent la France, Louis XIV tenta de faire des offres de paix mais elles furent dédaigneusement repoussées par les Alliés.

La campagne de 1709 débuta par le siège de la ville de Tournai où une garnison de 4.000 soldats commandée par Monsieur de Surville est décidée à se défendre. Les anglais commandés par Malborough et les Austro-belges commandés par le prince Eugène investissent la ville le 27 juin. Cependant après un mois de siège la situation devint très vite intenable et le gouverneur arbora le 27 juillet le drapeau blanc. La citadelle résista jusqu'au 3 septembre.

Pour payer ses soldats De Surville fut obligé de convertir sa vaisselle en pièces de monnaie de 20 sols qui furent mises en circulation le 13 juillet. Il fit ces monnaies à son nom et à son effigie ce qui était une atteinte au droit régalien et Louis XIV ne badinait pas à ce sujet ; c'est pourquoi à son retour à Paris le maréchal fut traduit devant un tribunal. Le 20 juillet, l'émission de monnaies d'argent s'étant avérée insuffisante, il fut procédé à la mise en circulation de pièces de cuivre de 8 et 2 sols ; la plupart d'entr'elles furent surfrappées sur des liards de toute origine.

Vingt Sols s. d.

n/ Buste lauré du gouverneur à g. En dessous :

M. DE SURVILLE

Une petite tour (marque d'atelier) se trouve sous le buste et la valeur (20) se trouve au dessus ; le tout dans un grènetis circulaire.

Argent, uniface, losange irrégulier, module très variable.

De Mey 14, Mail. 112-14.

Variétés :

a) buste penché en arrière (D.M. 14a, Mail. 112-16).

b) buste dans une position différente, la tour est à droite sous le cou (De Mey 14b, Mail. 112-17).

c) Le chiffre 2 est un 3 renversé (D. M. 14c - Mail. 112-18).

Il existe de nombreuses variétés de gravure, certaines pièces portent des inscriptions au revers, celles-ci sont postérieures au siège.

Huit sols s. d.

D/ Armes couronnées du gouverneur, la couronne est accostée par la valeur (8-S).

R/ En plein champ et en 5 lignes :

MONETA-IN-OBSIDIONE-TORNACENSI-CUSA

Cuivre, rond, tranche lisse.

De Mey, 15, Mail. 112-19.

Huit sols s. d.

Comme la pièce précédente mais ici la valeur se trouve sous les armes.

De Mey 16, Mail. 112-20.

Deux Sols 1709 :

D/ Tour avec herse et fenêtre carrée, 1709 en dessous et 2 (valeur) au dessus, autour : TORNACO-OBSESSO.

Cuivre, uniface, rond.

De Mey 17, Mail. 112-21.

Variétés :

a) Pas de herse et fenêtre ronde à la tour. (D. M. 17a, Mail. 112-23).

b) Idem mais tour plus petite et fenêtres carrées (D. M. 17b, Mail. 112-22).

Secrétaire-Général : DEWIT, Pierre, 79, Av. Gen. Dumonceau, BRUX. 19
Algem. Sekretaris : DEWIT, Pierre, 79, Gen. Dumonceaulaan, BRUSSEL 19

Bulletin: partie française et rédaction: DE MEY J., 77, Dries, WATERMAEL
vlaams gedeelte: M.J. VANDERMEER, Milisstr., 33, ANTWERPEN.

Cotisation - Bijdrage :

Membre protecteur:	200 fr.	membre lid :	150 fr	à verser à	LE MAIRE, P.,
Beschermend lid :		lid :		te storten aan	53, Av. de Broqueville
à BRUXELLES 15 ou au CCP		8460.38		de l'Alliance à Bruxelles.	
te BRUSSEL 15 of op PCR				van het Genootschap te Brussel.	

Membres français : correspondance à HERSENS, Willy, Résidence
« Ambèrès » 2 rue Gounod, ANVERS.